

K NĚKTERÝM SOUČASNÝM TRENDŮM VE VÝVOJI SOCIÁLNÍHO HODNOCENÍ TECHNIKY V NĚMECKU A ČESKÉ REPUBLICE

Petr Machleidt

1. Vztah mezi teorií a praxí TA

Ukazuje se, že ani po více než 40 letech relativně úspěšné praxe sociálního hodnocení techniky v podobě *Technology Assessment* (dále jen TA) nejsou uspokojivě zodpovězeny některé zásadní otázky, které se teorie TA týkají. Je TA v současné době také teoretickou disciplínou? Existuje nějaká „specifická“ teorie TA a na čem je postavena? Z jakého teoretického základu se odvozují metody TA? Transdisciplinarita, interdisciplinarita a multidisciplinarita TA mohou být výhodné pro jeho praxi, mohou ale také významně ztěžovat vytvoření adekvátní teorie TA. Existence takové teorie by přitom výrazně napomohla nejen prestiži TA, ale přispěla by k dalšímu rozvoji a rozšíření TA v ČR a v dalších evropských i mimoevropských zemích. Vzájemný vztah mezi teorií a praxí TA je tedy velkým tématem diskuse o sociálním hodnocení techniky v podobě TA. Zajímavým pokusem vstoupit do této diskuse je snaha M. Deckera o rekonstrukci teorie sociálního hodnocení techniky z jeho zavedené „dobré“ praxe.¹

Klíčovými pojmy jsou pro Deckera dva výrazy, o které se tato rekonstrukce opírá. Jde o výrazy „Lebenswelt“ a „Hochstilisieren“. „Lebenswelt“ je pojem, kterým E. Husserl označoval přirozený, žitý svět, na nějž reagujeme spontánním jednáním. Svět vědy tento žitý svět předpokládá a nevědomky na něm staví, avšak podle Husserla jej také zakrývá vlastními umělými konstrukcemi. „Hochstilisieren“ nemá v češtině jednoslovný ani jednoznačný překlad, stejně jako podobný německý výraz „hochspielen“. Jde o výraz pro něčeho povýšení – zde např. určitého pojmu – na úroveň, kterou původně takový pojem neměl, např. rozšířit jeho platnost, zobecnit jej. Je třeba zmínit i pejorativní nádech tohoto výrazu – „hochstilisieren“ znamená také neoprávněně, nezduvodněně přiřadit vyšší kvalitu něčemu, co si ji nezaslouží.

¹ Michael DECKER, „Praxis und Theorie der Technikfolgenabschätzung. Erste Überlegungen zu einer methodischen Rekonstruktion.“ *Technikfolgenabschätzung, Theorie und Praxis*, roč. 16, 2007, č. 1, s. 25.

Původní, poradenské TA bylo konstituováno jako fungující praxe, která se vyznačovala praktickým významem pro každodenní, přirozený život. Z této praxe jsou pak odvozovány pojmy, které by bylo možno, řečeno s nadsázkou, „povyšit“ pomocí zobecnění na univerzálně použitelné pojmy. To se týká např. právě pojmu „poradenství“. Teorie pak podle této představy vzniká z pojmů přirozeného světa, které se prakticky – tedy v praxi – nejlépe osvědčily. Praxe TA je však především poradenství – v této oblasti má také TA nejvíce praktických zkušeností. TA vzniklo ve formě vědeckého poradenství pro potřeby politické sféry, např. ve formě amerického Úřadu pro hodnocení techniky (*Office for Technology Assessment* – OTA), který vznikl v r. 1972. V prvním odstavci zákona, kterým byl Úřad pro hodnocení techniky ustaven, je jasně formulován úkol spočívající v poradenství: „[...] pro potřeby Kongresu USA vytvořit Úřad pro hodnocení techniky (OTA) jako pomocný orgán pro identifikaci a posouzení existujících nebo možných dopadů technologických aplikací.“²

Zákon, kterým byl Úřad pro hodnocení techniky ustaven, mj. předepsal, že potřeba poradenství má být pokryta vědeckým způsobem. K cílům, kterých mělo být pomocí OTA dosaženo, zdůrazňoval Kongres následující: „Je nezbytné, aby se Kongres vybavil novými a účinnými nástroji, které zabezpečí příslušné nezkreslené informace o fyzikálních, biologických, ekonomických, sociálních a politických důsledcích takovýchto (technologických) aplikací.“³

Vědecké informace měly být podle tohoto zákona nasměrovány na politický proces. To znamená, že z disponibilních informačních a datových zdrojů měly být vybrány pro účely politického rozhodování ty aspekty, které měly umožňovat, aby se politické debaty v Kongresu mohly soustředit na podstatné problémy vztahu mezi společností a technikou. Nadto byl kladen důraz na srozumitelnou formu vědeckých výsledků. To, že s tímto (pro účely rozhodování) optimalizovaným poradenstvím byly spojeny hodnotící aspekty, bylo v zákoně o založení OTA explicitně zakotveno. Zde je možno vyjmenovat prvních pět z celkem osmi základních úkolů OTA:

1. identifikace dopadů technologií nebo technologických programů
2. zjištění vztahů mezi jejich příčinami a následky tam, kde to je možné

² [Online] Dostupné z: <http://ota.fas.org/technology_assessment_and_congress/otaact/> [cit. 30. 11. 2013].

³ *Ibid.*

3. identifikace alternativních technologických metod pro realizaci konkrétních programů
4. identifikace alternativních programů pro dosažení požadovaných cílů
5. provedení odhadů a porovnání důsledků alternativních metod a dopadů

S tímto stručným popisem cílů, které byly spojovány se založením OTA a také s postřehy a hodnotícími komentáři formulovanými po ukončení činnosti OTA v r. 1995, je možno nastínit vznik tradice parlamentního TA a současně exemplárně znázornit popis úkolů z pohledu jejich zadavatele, tj. Kongresu USA. M. Decker zmiňuje v této souvislosti skutečnost, která bývá někdy v textech o historii TA opomíjena. Úřad pro hodnocení techniky (OTA) byl totiž rozhodnutím US Kongresu k 30. 9. 1995 zrušen, resp. od tohoto data nebyl dále finančně podporován. Avšak nejen předpoklady a důsledky vzniku Úřadu pro hodnocení techniky (OTA) v roce 1972, ale i okolnosti jeho zrušení v r. 1995 představují velmi cennou zkušenost, neboť mj. naznačují i faktické meze podpory ze strany zákonodárního sboru tomuto druhu hodnotících aktivit. Jak se ukázalo na osudu OTA, potřeba parlamentního poradenství v oblasti nových technologií není vždy samozřejmá, v čase se mění její intenzita i aktuálnost a TA by se tak mělo opírat i o další důvody své existence.

Technology Assessment (TA) tedy fungovalo v USA v rozvinuté institucionální podobě celkem 23 let. V současnosti existuje webová stránka s přístupem na příslušný archiv OTA s názvem „Office of Technology Assessment Archive“.⁴ Archiv dává nahlédnout do rozsáhlé a v odborných kruzích vysoce oceňované aktivity OTA, některé údaje jsou přitom až překvapivé. OTA publikoval během své existence téměř 750 hodnotících zpráv, podkladových materiálů, technických memorand, případových studií a sborníků z workshopů v celkovém rozsahu více než 100.000 stránek textu. Je vidět, že ani značný rozsah, ani vysoká kvalita hodnotící a poradenské činnosti nejsou dostatečnou zárukou dlouhodobější institucionální existence podobných aktivit. V odborné komunitě převládá názor (jak vyplývá z mnoha diskusí i na zmíněné webové stránce), že rozhodnutí o zrušení OTA, tedy první instituce parlamentního poradenství v oblasti nových technologií na světě, bylo motivováno zejména politicky – ostatně podobně jako jeho založení.

⁴ *Ibid.*

Úřad pro hodnocení techniky (OTA) měl nesporně velmi významný a inspirující vliv na parlamenty řady evropských zemí, které si zřizovaly podobné poradenské instituce. Tyto instituce jsou sdruženy do networku *European Parliamentary Technology Assessment (EPTA)* při Evropském parlamentu. Aktivita těchto institucí je vždy napojena na politické rozhodování a představuje současnou reálnou praxi TA. Byly realizovány také některé společné výzkumné projekty, např. projekt „TAMI – Technology Assessment in Europe: between Method and Impact“, který proběhl v rámci programu STRATA (Strategic Analysis of Specific Political Issues). Projekt „TAMI – Hodnocení technologií v Evropě: mezi metodou a dopadem“ byl podporován Evropskou komisí v 5. Rámcovém programu EU. Pro účely této přehledové studie bude vhodné věnovat se projektu TAMI podrobněji.

Projekt TAMI vytvářel a podporoval strukturovaný dialog mezi experty v oblasti TA a sférou rozhodovatelů v oblasti vědní a technologické politiky na základě zkoumání metod a dopadu TA v jeho současném evropském pojetí. To zahrnovalo jak srovnání metod TA, tak také identifikaci kritérií pro zhodnocení dopadu technologií. Hlavním cílem projektu bylo zvýšit úroveň poradenství směrem k politické sféře a maximalizovat efekty evropské vědní a technologické politiky. Projektu se zúčastnilo 10 výzkumných pracovišť z celé Evropy – z ČR na projektu participoval Kabinet pro výzkum vědy, techniky a společnosti při Filosofickém ústavu AVČR. Zvláštní důraz byl kladen na zlepšení komunikace mezi experty a rozhodovací sférou, mezi poskytovateli a uživateli výsledků TA. Přitom bylo nutno respektovat podstatný rozměr politického dopadu těchto aktivit. Zvolený referenční systém vedl k identifikaci osvědčených postupů („best practices“) ve vztahu k sociálně politickému kontextu. Konečným cílem TAMI bylo pomoci při zvyšování úrovně vědní a technologické politiky v oblasti prognózování a poradenství při strategickém plánování evropské politiky.

Přípravě projektu TAMI předcházely obecnější úvahy, které bilancovaly zkušenosti z provozované praxe sociálního hodnocení techniky nejprve v USA, později zejména v některých rozvinutých evropských zemích. Ukazuje se, že nejvýznamnější přínos TA je v oblasti „participativní“, tj. v účasti občanů, expertů a laické veřejnosti, zástupců decizní sféry, sféry politiky a také zástupců z oblasti vědy a techniky, tedy všech, které angličtina označuje jako „stakeholder“ (tak je označován každý, kdo uplatňuje v určitém segmentu společnosti svůj legitimní zájem, v tomto případě v oblasti rozvoje vědy a nových technologií).

Jedním z cílů projektu TAMI bylo iniciovat dialog mezi různými evropskými institucemi TA. Mezi účastníky projektu byly jak parlamentní

instituce, spojené se sférou legislativy, tak také zástupci univerzitní sféry a nezávislé výzkumné organizace. Některé z nich jsou specializované na určité metody, např. na expertní TA nebo na participativní přístupy. Tento institucionální rámec ovlivňuje výrazně celkový proces TA, přičemž je nutno zohlednit jeho různé adresáty, cílové skupiny a formy expertízy. Z toho vyplývá nutnost sjednotit definici TA, která byla pro účely projektu TAMI formulována takto: „*Sociální hodnocení techniky (TA) je vědecký, interaktivní a komunikativní proces, který má za cíl přispívat k utváření veřejného a politického názoru na společenské aspekty vědy a techniky.*“⁵

Není bez zajímavosti, že je do němčiny anglické slovní spojení „technology assessment“ překládáno obvykle jako „Technikfolgenabschätzung“ – tedy „hodnocení důsledků techniky“. Tento jazykový úzus však může vést k představě, že TA je činnost prováděná především *ex post*, tedy v době, kdy jsou již důsledky zřejmé či alespoň odhadnutelné. V německé odborné literatuře je však věnováno neméně úsilí tomu, aby se zdůraznil význam i těch aktivit TA, které se týkají výzkumu a analýze *předpokladů* rozvoje techniky. K takovým předpokladům nepochybně patří i politické přijetí nových technologií. Do češtiny jako ekvivalent pojmu Technology Assessment zavedl L. Tondl výraz „sociální hodnocení techniky“ – adjektivum sociální zde zdůrazňuje, že jde především o posuzování společenských aspektů techniky, a nikoliv např. o hodnocení techniky pomocí technických parametrů. Také tento termín předpokládá, že hodnocení není redukováno pouze na impakty, nýbrž ponechává prostor i pro zkoumání *sociálních předpokladů* rozvoje techniky – např. právě zmínované politické přijetí.

Ve výše zmíněné definici TA z projektu TAMI je také zohledněn aspekt společenských „předpokladů“ rozvoje techniky. Nacházíme v ní formulaci, že „TA je nástrojem k utváření politického názoru ...“ – zde je zřetelně kladeno politické poradenství do centra žádoucích aktivit TA. V publikaci A. Grunwalda, která má charakter úvodu do TA, je formulována následující obecně platná definice TA: „Pod pojmem TA jsou chápány vědecké a komunikativní aktivity spojené s řešením společenských problémů, týkajících se techniky.“⁶

Povšimněme si explicitně zmíněné vědeckosti, ale také celkové pojetí TA jako činnosti – to je společné všem definicím TA. Podstatný je také po-

⁵ DECKER, M. – LADIKAS, M. (eds.), *Bridges between Science, Society and Policy. Technology Assessment – Methods and Impacts*. Berlin: Springer Verlag 2004.

⁶ Armin GRUNWALD, *Technikfolgenabschätzung – Eine Einführung*. Berlin: Sigma 2002, s. 52.

radenský aspekt – politické poradenství je zde považováno za hlavní úkol TA. Explicitně je zmiňována v definicích Technology Assessment (TAMI i Grunwald) také *komunikace*. Ustáleně je chápán také účel této komunikace i úloha adresátů. Definice TAMI zdůrazňuje nutnost nepřetržité komunikace, která zaručuje aktuální kontakt s adresáty, ať už se jedná o veřejnost nebo o sféru politiky. Grunwald v komunikaci akcentuje úlohu transferu vědění směrem k veřejnosti a zdůrazňuje její „mediační“ význam.

2. Akceptabilita nových technologií

Jako závažný problém se společenská akceptance (přijetí) nových technologií jeví zejména v takové společnosti, pro jejíž rozvoj představují věda a technika rozhodující faktory. Spolu s faktorem vzdělání je rozvoj vědy a techniky základním pilířem tzv. *knowledge society*, tedy společnosti opírající svou dynamiku zejména o produkci a využívání znalostí. Přitom vzniká určitá „sociální“ nerovnost ve vztahu k novým technologiím: ti, kteří techniku využívají, popř. jsou jejím využíváním pozitivně či negativně ovlivňováni, nejsou většinou identičtí s těmi, kteří techniku vyvíjejí, popř. politicky o jejím využití rozhodují. Tato nerovnost má dalekosáhlé společenské důsledky. Vyrůstají z ní nejen problémy ekonomické (v důsledku stále kratších inovačních cyklů např. problémy při sladění nabídky a poptávky), nýbrž i konflikty společenské, týkající se vnímání a hodnocení technických rizik či etických problémů vznikajících při využívání moderních technologií. Spor o to, jakým způsobem je ve společnosti věda a technika vnímána, přijímána a hodnocena, je proto již nejméně čtyři desítky let stálým průvodcem diskusí o vědní a technologické politice.

Jedním z cílů sociálního hodnocení techniky v podobě TA je i zajišťování příznivého přijetí a „přátelského“ vnímání nových technologií ve veřejnosti. Tento cíl stál nepochybně v pozadí ustavení výše diskutovaného Úřadu pro hodnocení techniky (OTA) v USA v r. 1972. Je to i v současnosti důležitý úkol pro vědní a technologickou politiku. Odmítání nových technologií může mít také radikální charakter a může být i zdrojem výrazných sociálních konfliktů (viz např. v Německu mediálně ostře sledované protestní akce proti meziskladu vyhořelého jaderného paliva v Gorlebenu apod.) Na druhé straně to může vést ke kultivaci transparentního a otevřeného dialogu s veřejností a hledání účinných participačních a spolurozhodovacích aktivit. Podobně v ČR existují iniciativy proti úložištím jaderného paliva.⁷ Díkce sporu

⁷ Viz např.: <<http://www.nechcemeuloziste.cz/cs/aktuality/>> [cit. 30. 11. 2013].

týkajícího se úložiště jaderného odpadu nedaleko Brna je i v ČR poměrně radikální, hovoří se doslova o „boji“. Výsledkem hledání kompromisu a konsenzu je výzva s názvem *Petice za přijetí legislativy upravující transparentní a demokratický rámec pro zajištění odpovědného procesu výběru nejvhodnější bezpečné lokality pro hlubinné úložiště radioaktivních odpadů*.⁸

Přijetí nových technologií veřejností – což je nepochybně jedním z důležitých cílů vědní a technologické politiky – je někdy zaměňována se vstřícným spotřebitelským chováním vůči produktům s vysokou přidanou hodnotou, která je odvozena z výrazného inovačního efektu nových technologií. Vysoká poptávka po těchto produktech má vytvořit tlak na rozšíření jejich nabídky. Z toho vyplývají i různé, většinou dobře míněné výzvy podporovat produkci a následnou spotřebu výrobků, které např. mají určité výhodné ekologické vlastnosti, jak je tomu např. v oblasti elektrických zařízení s nízkou spotřebou a vysokým výkonem – zde se hovoří o tzv. „ekologicky korektním“ konzumu. To však je úkol spíše pro marketing a nemělo by to zatěžovat praxi sociálního hodnocení techniky v podobě TA. Tím by se TA stalo manipulativním nástrojem, výhodným pouze pro určitou skupinu stakeholderů. A. Grunwald považuje takové představy o spásné „ekologicky korektní“ spotřebě za iluzorní.⁹ Spotřebitelé nemohou zachránit životní prostředí pouze tím, že budou upřednostňovat výrobky s udržitelnou charakteristikou. Ani separování odpadu ani úspora energie nemohou podle jeho názoru (aniž by tím A. Grunwald chtěl popírat jejich význam) nahradit skutečnou občanskou angažovanost při prosazování politických cílů udržitelného rozvoje společnosti.

Podobně, avšak ještě radikálněji, přistupuje v ČR k tomuto problému anarchismem inspirovaný blogger Jan Hanuš.¹⁰ Podle jeho názoru je velmi správné, že se veřejnost chce chovat ekologicky; používání recyklovaných surovin nebo obnovitelných zdrojů, snižování spotřeby a kupování „k životnímu prostředí přátelských“ produktů je velice důležité. Není to však komplexní řešení závažných ekologických problémů, kterým musí společnost čelit. V nejlepším případě je tím možno ekologickou destrukci pouze zpomalit. Závěry, ke kterým J. Hanuš dochází, jsou jednoznačné: Trh konzumentům neposkytuje dostatek informací, zda ten který produkt skutečně

⁸ [Online]. Dostupné z: <http://www.petice24.com/uloziste_ne> [cit. 30. 11. 2013].

⁹ Armin GRUNWALD, *Ende einer Illusion. Warum ökologisch korrekter Konsum uns nicht retten wird*. München: Oekom 2012.

¹⁰ Jan HANUŠ, „Může ‚zelený konzum‘ zastavit ekologickou krizi?“ [online]. Dostupné z: <<http://janhanus.noblogs.org/719457-719457-muze-zeleny-konzum-zastavit-ekologickou-krizi.php>> [cit. 30. 11. 2013].

ekologický je, nebo není. Spotřebitel má k dispozici jen jeho cenu a reklamu. „Zelený konzum“ je podle něj manipulativní náhražka; je to vše, co je dnes veřejnosti nabízeno tváří v tvář postupující ekologické krizi. Jelikož je „etický“ konzum plně založen na trhu, nedaří se mu odstranit příčiny ekologické krize: atomizující povahu tržní společnosti a sociální vztahy, které vytváří. Atomizovaní jedinci nemohou změnit svět a „volba“ v rámci trhu jen stěží změní jejich atomizování.

Nikoliv tedy změna spotřebitelského chování, nýbrž změna společenského systému – za podobnými názory je skryta ostrá kritika volného trhu z explicitních anarchisticko-levicových pozic. Motivace k sociálnímu hodnocení techniky může tak přijít z různých, i nečekaných, oblastí politického spektra a stát by na to měl být připraven. Ukazuje se, že parlamentní TA, které je chápáno jako podpora procesů demokratického rozhodování o tématech týkajících se vědy, technologií a inovací a které usiluje o konsensus s využitím osvěty, mediálních postupů a posilování důvěry mezi politickou, společenskou a výzkumnou sférou, vůbec nemusí tyto kritické a radikalizující se nároky uspokojit.

Oproti nárokům kritické veřejnosti ohledně utváření sociálně únosné technologické změny na jedné straně stojí na straně druhé legitimní požadavky z oblasti výzkumu a průmyslu, spojené s očekáváním, že stát pro ně zajistí vhodné *inovační klima*. Posledně jmenované nároky se netýkají pouze dostatečných finančních prostředků na výzkum a vývoj, nýbrž obsahují také očekávání, že stát pokud možno omezí regulační zásahy do technologického vývoje a současně se bude v rozhodující míře podílet na získání a udržení veřejného přijetí vědy a techniky.

Kolem r. 1990 vznikla v Německu jednak poptávka po výzkumech veřejného mínění specializovaných na postoje veřejnosti vůči novým technologiím, jednak poptávka po výzkumu rizika, který by se zabýval rozdíly ve vnímání a akceptanci rizika v různých společenských skupinách. V pozadí této výzkumné iniciativy byla snaha státu podpořit rozvoj nových technologií na národní úrovni. Zvláštní důraz se přitom kladl na rozlišování mezi názory expertů a laiků. Významným a zároveň překvapivým výsledkem těchto výzkumů veřejného přijetí techniky byla relativizace do té doby obvyklých tvrzení o „nepřátelství“ vůči technice a o jejím odmítání ve veřejnosti, rozšířených v tehdejších politických diskusích v Německu. Výsledky naznačovaly spíše rozporný, ambivalentní vztah veřejnosti k technice. Přednosti a nedostatky, stejně jako příležitosti a rizika nových technologií byly v těchto výzkumech vnímány a hodnoceny celkem rovnoměrně. Explicitně negativní hodnocení nových technologií se objevovalo poměrně zřídka.

Výsledky těchto výzkumů také ukázaly, že rozdělování na iracionální laické vnímání technických rizik a na jemu nadřazené racionální expertní vědění je neodůvodněné a zavádějící.

Výzkum veřejného přijetí techniky tak ukázal, že od řady tehdejších názorů bylo možno se distancovat jako od předsudků a klišé. Týkalo se to především tehdy běžně v politických debatách rozšířeného přesvědčení o nepřátelském postoji německé veřejnosti vůči vědě a technice. Takové postoje, reálně existující v 60. letech minulého století a živěné některými představiteli filosofie techniky (např. pozdního M. Heideggera), byly však již na přelomu let 70. a 80. minulého století nahrazovány diferencovanějšími a uvážlivějšími postoji vůči technice. Na druhé straně bylo právem poukazováno na to, že empiricky zjiitelné přijetí techniky veřejností (akceptance techniky) pomocí podobných výzkumů postojů k vědě a technice nevypovídá dostatečně o normativní přijatelnosti, *akceptabilitě* vědecko-technického vývoje, která by měla být předmětem vědeckého (odborného) diskurzu.

Podobně v České republice se ve výsledcích podobných šetření setkáváme spíše s ambivalentními postoji k novým technologiím než s jejich explicitním odmítáním. Hovoří se dokonce o typicky „českém“ technologickém optimismu, který je v čase relativně stabilní, a to i v těch oblastech vědy a techniky, které jsou v jiných zemích zdrojem obav veřejnosti a předmětem veřejné kritiky. Ukazuje se však, že také tento český optimismus má své meze, které se zviditelňují s tím, jak negativní důsledky techniky přestávají být pouze potenciální, ale přibližují se k občanovi. Velmi podobně jako aktivity proti jaderným úložištím na Moravě se rozvíjejí občanské protesty ve východních Čechách (Náchodsko, Broumovsko) proti získávání zemního plynu pomocí tzv. frakování. Z těchto aktivit veřejnosti by se mohl zrodit reálný politický motiv pro institucionalizaci TA v ČR, pokud ovšem bude TA občany vnímána jako účinný nástroj prevence konfliktů, participace a mediace. Parlamentní TA jako hodnocení vlivu technologií pro politické rozhodování je jen jednou z možností rozvoje TA - forma rozvoje TA v ČR bude vždy záviset na jeho obsahu a může být i nečekaně radikální.

3. Technology Assessment a problém participace

Volání po vyšší míře účasti na politickém rozhodování (participaci) zažívá na začátku druhé dekády 21. století novou konjunkturu. Řada politických subjektů – od různých zavedených politických stran, profesních společností či nevládních organizací (NGO) až k nejrůznějším zájmovým sdružením

a iniciativám – žádá kromě vyšší transparentnosti rozhodování i větší podíl na participaci. Neexistuje téměř žádná politická instituce, která by se nepokoušela o nové formy občanské angažovanosti či participaci veřejnosti, aby překonala její časté znechucení politikou a motivovala ji k vyšší politické aktivitě. To se ovšem netýká jen těch oblastí politiky, ve kterých jde mj. o technizaci přírody, hospodářství a společnosti, tedy technologické politiky, nýbrž o politické aktivity obecně.

V oblastech technologické politiky sahají občané jak po starých a osvědčených, tak také po nových a neobvyklých formách aktivní participace, aby vyjádřili svou nespokojenost s plánovanými technologickými záměry. Tyto formy aktivní a shora neorganizované participace zastihují vlády či státní správu často nepřipravené. Takto vznikají v oblasti nových technologií konflikty, které nejsou řešitelné v rámci etablovaných hierarchicko-byrokratických vzorců a schémat. Mění se také „kultura občanského protestu“. Roste podíl radikálních aktivit zdola, které se týkají nových technologií – jako příklad je možno uvést zejména nové technologie, nepochybně ambivalentní, z oblasti získávání nových zdrojů energie. Tyto aktivity jdou často daleko za rámec tzv. aktivního občanství a stávají se v demokratické společnosti spíše jejím destabilizujícím prvkem. Jednou z úloh participativního TA je těmto jevům předcházet a nabízet *ex ante* takové formy participace, které jsou ve svých projevech i důsledcích konstruktivní a konsenzuální.

Vzhledem k existujícím či předpokládaným konfliktům v oblasti nových technologií se ukazuje participace občanů či jiných stakeholderů současně jako problém i jako možnost řešení. Proto je pochopitelné, že problémem participace se v současnosti znovu intenzivně zabývá také komunita, která se pod hlavičkou TA zabývá analýzou a hodnocením nových technologií a jejich možnými důsledky a vedlejšími dopady.

Participativní TA není ani nutnou ani dostatečnou podmínkou pro demokratickou technologickou politiku. V současnosti se znovu nastoluje otázka, co vlastně TA legitimizuje. Vrátime-li se k okolnostem vzniku TA jako instituce v r. 1972, byla to především poradenská úloha expertů pro rozhodování v legislativní oblasti, která stála u kolébky TA. Sociální hodnocení techniky (TA) v této době nevzniklo z iniciativy veřejnosti, která by si nárokovala větší participaci na technologické politice. Úloha TA spočívala spíše v získávání veřejné podpory pro nové technologie, a byla tedy do značné míry manipulativní. Přesto je demokratický potenciál TA nepřehlédnutelný a participace má v TA svůj nezpochybnitelný význam. Současné diskuse to nepopírají, pouze ukazují na problémy s explikací pojmu participace a odhalují jeho normativní pozadí. Formu a obsah participace je tak nutno vždy

případ od případu zdůvodňovat – nejedná se tedy o konstitutivní součást jakéhokoliv sociálního hodnocení techniky.

Participace na procesu sociálního hodnocení technologií ve smyslu TA pro různé stakeholdery nebyla nikdy a není ani v současnosti samozřejmostí s jednoznačně pozitivním přínosem, nýbrž může být potenciálně zdrojem konfliktů, proto také vyžaduje legitimizaci. Nejen účinnost specifických forem účasti, nýbrž také legitimitu požadavků na účast na procesu hodnocení je nutno stále znovu zdůvodňovat. Ukazuje se tedy, že participace je velmi účinný nástroj sociálního hodnocení techniky; forma a obsah participace však závisí na konkrétních společenských kontextech hodnocených technologií. Problémem je, že pojem participace a proces jejího uplatňování jsou chápány odlišně experty a veřejností. Sjednotit oba pohledy je komplexní výzvou současnému sociálnímu hodnocení techniky. Do hry navíc vstupuje více aktérů, z nichž velkou váhu získávají v poslední době aktéři z oblasti ekonomiky. Kdo má být tedy v ČR považován za legitimního účastníka rozhodování o nových technologiích? Zdá se, že odpověď na tuto klíčovou otázku se teprve hledá...

Do současné diskuse o významu participace v sociálním hodnocení techniky TA vstupuje i L. Hennen¹¹ s názorem, že participativní postupy patří neodmyslitelně do TA, že jsou jeho nezbytnou komponentou. Autor se zde zabývá specifickou rolí participativních postupů v kontextu TA. Opírá se přitom o tezi, že TA je forma demokratického politického poradenství, jak jej chápal J. Habermas, tedy ve smyslu pragmatického modelu vzájemné spolupráce vědy a politiky. Toto pojetí implikuje, že účast veřejnosti je nutnou a nezbytnou součástí TA jako politického poradenství. Na tomto pozadí brání L. Hennen participativní TA proti hlavním výhradám vůči participativním postupům vůbec, tedy nejen ve vědní a technologické politice. V nové podobě se zde objevuje tradiční problém vztahu mezi laickým a expertním věděním se zdůrazněnou obavou z dominance názoru expertů, vedoucí až k „expertokrácii“.

V diskusi o teoretických aspektech participace se objevuje také pokus o typologii možných motivací k participaci. Heike Walk¹² z Technické

¹¹ Leonhard HENNEN, „Why Do We Still Need Participatory Technology Assessment?“ *Poiesis & Praxis*, roč. 9, 2012, č. 1–2, s. 27.

¹² Heike WALK, „Partizipationsforschung und Partizipationsverfahren – Herausforderungen für eine integrative Perspektive.“ Úvodní referát na konferenci *Partizipationsforschung und Partizipationsverfahren in der sozialwissenschaftlichen Klimaforschung*. Müncheberg, 25.–26. duben 2012. Viz také diskusi k této konferenci [online]. Dostupné z: <<http://www.knowciety.de/?p=12>> [cit. 30. 11. 2013].

univerzity v Berlíně rozlišuje tři základní funkce – *demokratickou, ekonomickou a emancipační*. První funkce slouží ke zvýšení akceptance a legitimacy rozhodování, přičemž se opírá o pojetí demokracie s oporou občanů. U druhé, ekonomické funkce chtějí aktéři pomoci zlepšené komunikace a s využitím vědeckých poznatků a perspektiv dosáhnout efektivnějších výsledků. Konečně emancipační funkce participace je blízká funkci demokratické, neboť se s ní spojuje naděje na rostoucí vědomí odpovědnosti aktérů a snaha o výchovné působení k udržitelnému rozvoji společnosti. Předkládaný model fungování participace je nesporně zajímavý, provází ho však problém všech podobných pokusů o modely: dochází při něm k redukci a zúžení reality. Naopak předností tohoto modelu je snaha o zpřesnění pojmů a hledání váhy jednotlivých motivů, které vedou aktéry k participaci. To má svůj praktický význam, neboť zde vzniká prostor pro případný empirický výzkum (v podobě případových studií) souvislostí mezi jednotlivými charakteristikami a motivacemi aktérů.

Takové případové studie by bylo možno i v ČR považovat za závažný příspěvek k rozvíjení praxe TA. Jak již bylo konstatováno, TA je kritizována za její akademičnost a sklon k teoretizování. Podobné výzkumy by tak mohly přispět nejen k žádoucímu zpřesňování pojmů TA, ale také k rozpoznání reálných společenských procesů, které se skrývají za (pro TA nepochybně klíčovým) pojmem participace. Výzkumy by měly odpovědět na otázku, jak se reálně participace v oblasti vědní a technologické politiky projevuje. V ČR by mohly podobné sociologické výzkumy ukázat, zda vůbec existují společenské a politické předpoklady pro aktivity typu sociálního hodnocení techniky, ať už v podobě TA a/nebo v jiné, pro naše podmínky vhodnější formě. Pro budoucnost TA a podobných aktivit v ČR bude výhodné, když budou vyrůstat z již existujících podobných (tzv. TA - related) procesů, např. ze zkoumání *sociálních předpokladů a důsledků* rozvoje vědy a techniky. Lze přitom navázat na dlouholeté tradice kritického vnímání a hodnocení vědy a techniky českou veřejností, a tedy nemusí být organizovány pouze z vnějšku (např. pomocí evropských projektů). Dlouhodobě se projevující problémy při implementaci TA v ČR, včetně jeho institucionalizace, totiž nepochybně pramení také z toho, že TA je u nás dosud vnímáno jako něco cizorodého a importovaného.

Pro případnou implementaci TA v ČR by byl podobný typ výzkumu velmi důležitý. Pomohl by totiž zmapovat reálnou situaci a naznačil by také, zda existuje politická či společenská vůle k takové iniciativě, či by také vytipoval možné „hybatele“ rozvoje TA v ČR, včetně rozpoznání motivace k TA. Technologický optimismus, kterým se česká veřejnost dlouhodobě

vyznačuje, není pochopitelně adekvátní motivací k převážně kritickému sociálnímu hodnocení techniky. Kdo by byl nositelem rozvoje TA v ČR, pokud bychom předpokládali, že zájem o TA je nesen především vlnou kritiky vůči negativním dopadům technologických změn? Komu bude aktivita v oblasti TA určena? Často zmiňovaným adresátem těchto iniciativ v ČR je zejména sféra legislativní, jak je tomu také v projektu PACITA.¹³ Je však zřejmé, že reálná poptávka po aktivitách v oblasti hodnocení či utváření techniky s ohledem na společenské cíle se v České republice teprve vytváří.

¹³ PACITA (Parliaments and Civil Society in Technology Assessment) je mezinárodní projekt financovaný ze 7. rámcového programu („Věda ve společnosti“). Projekt je naplánován na 4 roky – od dubna 2011 do března 2015. Klíčovým tématem projektu je „parliamentary technology assessment“ (PTA).